

BARTOSZ JUSZCZAK
Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny
bartosz.juszczak@uwr.edu.pl
ORCID: 0000-0002-7058-0384

Miejsce gwary warszawskiej w XXI wieku (kultura, język, przestrzeń miejska)

Warsaw Urban Dialect in the 21st Century (Culture, Language, Urban Space)

Abstract

The subject matter is the Warsaw urban dialect and its contemporary impact in the sociolinguistic, identity and cultural perspective. The author, using the method of qualitative analysis of diverse sources – the textual sphere, linguistic analysis of the urban space of contemporary Warsaw (urbanonymy) and various Internet-multimedia manifestations (social networks, streaming portals), attempts to answer questions about the role of the Warsaw dialect in the 21st century. The main premise of the article is to answer the questions: what is the role of the Warsaw dialect and its awareness among the residents of today's Warsaw? Are we encountering a type of reactivation of this language formation? Can the Warsaw urban dialect be treated as a determinant of regional identity? The outlined issues may be a rise for further sociolinguistic and cultural analyses.

Keywords: Warsaw urban dialect, urban dialect, sociolinguistics, urban space, urbanonym

Słowa kluczowe: gwara warszawska, dialekt miejski, socjolingwistyka, przestrzeń miejska, urbanonim

W XIX i XX w. następowały burzliwe zmiany społeczno-gospodarcze, mające wpływ na wiele aspektów życia ludzkiego, w tym również języka (por. Nietyksza 1971: 5). Wśród czynników sprzyjających takiemu zjawisku wymienia się szeroko rozumiane zmiany struktur społecznych, wydarzenia historyczne i kulturalne, które wpływały na migrację ludności w związku np. ze zmianami granic ówczesnej Polski lub z przyczyn bardziej prozaicznych – zarobkowych. Jak pokazuje wiele badań lingwistycznych,

zarówno samej polszczyzny jak i w ujęciu globalnym, procesy takie miały duży wpływ na kształtowanie się zróżnicowanych grup społecznych, czego następstwem było konstituowanie się specyficznych odmian języka ogólnonarodowego, które stanowiły determinant przynależności socjalnej i terytorialnej. O zmianach tych w kontekście polszczyzny pisał Antoni Furdal: „w związku z przemianami społecznymi w Polsce występują przesunięcia w rozwarstwieniu socjalnym języka” (Furdal 1966: 156). Procesy te były na przełomie XIX i XX wieków obserwowalne zwłaszcza w dużych miastach Polski i nie tylko, przede wszystkim ze względu na możliwości rozwojowe tych ośrodków (przemysł, handel, budownictwo). Warszawa w tej materii odegrała znaczącą rolę. Jak podkreślała Maria Nietyksza: „Jako ośrodek wielobranżowego przemysłu przeżywała burzliwy rozwój [...] jednocześnie stawała się centrum kształtującego się wokół niej okręgu przemysłowego” (Nietyksza 1971: 5). Tkanka miejska stała się dla użytkowników języka miejscem pozwalającym na realizację potrzeb społeczno-socjalnych człowieka.

Zarys zagadnienia dialektów miejskich

W sferze językowej, opisane przeze mnie zjawiska wpływały na kształtowanie się specyficznych (ze względu na uwarunkowania zarówno terytorialne jak i socjalne) odmian języka ogólnonarodowego, dla nazwania których w lingwistyce używa się terminów *dialekt miejski* i *gwara miejska*. Dialekty/gwary miejskie we współczesnych podziałach języków słowiańskich sytuowane są przez badaczy wśród różnych odmian języka ogólnonarodowego. Do dziś nie ustalono nawet jednej definicji tej odmiany językowej, co zapewne wynika z faktu, że wraz z dynamicznym rozwojem języka zmienia się również i stan faktyczny dialektu/gwary miejskiej. Swoista luka definicyjna i dyskusja nad miejscem dialektów miejskich w dyferencjach języków narodowych trwa tak naprawdę od początku zainteresowania się lingwistów tą problematyką. Halina Kurkowska w 1981 r. wskazywała, że termin ten nie został jednoznacznie zdefiniowany, choć zainteresowanie tą problematyką trwało od kilkudziesięciu lat:

mimo wielu dyskusji nad zawartością terminu *gwara miejska* nie został on dotychczas jasno zdefiniowany, co oczywiście utrudnia korzystanie z wyników badań materiałowych i uniemożliwia ich syntezę. (Kurkowska 1981: 27)

Po ponad 25 latach – w 2007 – Andrzej Dyszak powraca do tego zagadnienia, dając w swoim artykule (Dyszak 2007) zestawienie istniejących definicji i poglądów, proponowanych przez znanych badaczy języka, jak Danuta Buttler, Antoni Furdal, Zenon Klemensiewicz, Bogdan Walczak i wielu innych. W przedstawionym opisie widoczne są znaczące dysproporcje w zakresie zarówno definicyjnym (zakres pojęciowy) jak i umiejscowieniem tej odmiany w dyferencjach współczesnej polszczyzny proponowanych przez poszczególnych lingwistów. Stan podobny zaobserwować możemy również w lingwistyce czeskiej, w której jednak większą uwagę skupia się na sferze fonetyczno-strukturalnej, co stoi poniekąd w opozycji do polskiego rozumienia terminu *dialekt miejski* (por. Juszcza 2021: 70). Co ciekawe, dialektologia rosyjska wyróżnia kategorię gwary miejskiej, jednakże nie w stosunku do dialektu miejskiego Moskwy. Z moich wcześniejszych obserwacji wynika jednak, że poszczególne elementy języka Moskwy przełomu XIX i XX wieku, spełniają kryteria definicyjne dialektu miejskiego w rozumieniu polskiej i czeskiej dialektologii socjalnej (zob. Juszcza 2021: 81–82).

Zainteresowanie lingwistów dzisiejszymi dialektami miejskimi w Polsce w odniesieniu do ich występowania i wykorzystywania środków językowych jest nadal żywe, co można odnotować m.in.

w środowisku poznańskim. Wymienić tu należy obszerną publikację leksykograficzną pod red. Moniki Gruchmanowej i Bogdana Walczaka – *Słownik gwary miejskiej Poznania* (Gruchmanowa 1999). Co ważne, poznańskie lingwistki – Anna Piotrowicz i Małgorzata Witaszek-Samborska dziś skupiają się na aspektach nie tyle opisowych, gramatycznych, leksykalnych i funkcjonalnych, a przede wszystkim tożsamościowych i ujmowania dialektu miejskiego jako szerszej kategorii niż sama warstwa językowa wraz z jej wszystkimi cechami i funkcjami. Traktują dialekt miejski Poznania, jak wskazuje tytuł jednego z ich artykułów jako – „narzędzie wzmacniania poczucia lokalnej tożsamości”, czego dowodem jest m.in. fakt, iż jest ona (gwara miejska): „od dziesięcioleci [...] chętnie wykorzystywana [...] świadomie i celowo w tekstach publicystycznych i artystycznych” (Piotrowicz, Witaszek-Samborska 2016: 20). Dodatkowo wiele jej elementów jest używanych do dziś w przestrzeni miejskiej Poznania w różnych celach. Do przejawów gwary miejskiej Poznania współcześnie zaliczają one: występowanie nazw z komponentem gwarowym w przestrzeni lokali gastronomicznych, sklepów, punktów usługowych oraz obiektów miejskich – m.in. onimia, ale także nominacje prioprialne, oraz instytucji metropolitalnych w różnego rodzaju reklamach itp. Problematyką tą interesują się również badacze dialektów miejskich Bydgoszczy (Dyszak 2015), Krakowa (Przybylska, Ochmann 2017), a także Łodzi (Bieńkowska, Cybulski, Umińska-Tytoń 2007). Zainteresowanie dialektami miejskimi nie dotyczy wyłącznie żywiołu polskiego. Od wielu lat również grupa badaczek zajmuje się opisem lingwistycznym i leksykograficznym dialektu miejskiego Lwowa w różnych perspektywach, czego pokłosiem jest m.in. wydanie słownika: *Лексикон львівський: поважно і на жарт* (Хобзей *et al.* 2009).

Głównym założeniem niniejszego artykułu jest próba odpowiedzi na pytania: Jaka jest rola gwary warszawskiej wśród mieszkańców dzisiejszej Warszawy? Czy mamy do czynienia z jej swoistą reaktywacją? Czy gwara warszawska może być traktowana jako indeks tożsamości regionalnej? Postaram się odpowiedzieć na nie przez pryzmat analizy jakościowej współczesnego wykorzystania gwary warszawskiej w życiu codziennym dzisiejszej stolicy. Materiałem służącym do realizacji tego celu będą źródła pisane (m.in. współczesne stylizacje gwary warszawskiej), różnego rodzaju środki materialne kultury (jak plakaty itp.), elementy przestrzeni miejskiej Warszawy (m.in. onimia), które odnoszą się do gwary warszawskiej, a także analiza publicznych nagrań i różnego rodzaju przedsięwzięć organizowanych przez varsavianistów i miłośników stolicy, które są dostępne w przestrzeni internetowej. Badanie publicznej przestrzeni wirtualnej wydaje się w tym zakresie niezwykle ważne, gdyż to tam współcześnie przeniosło się wiele aktywności różnego rodzaju podejmowanych przez człowieka, w tym także obecność gwar miejskich i wiejskich w przestrzeni internetowej (Por. Osowski 2018).

Gwara warszawska historycznie

Historycznie, utrwalenie gwary warszawskiej na piśmie zawdzięczamy szeregowi pasjonatów i „piewców” tej odmiany języka. Najstarszymi źródłami gwary są oczywiście zapiski sądowe i prasowe z początków kształtowania się gwary, upowszechnione przez Stefana Wiecheckiego – Wiecha, który pełniąc funkcję sprawozdawcy sądowego nabył gwarę, zaczął wykorzystywać ją w swojej twórczości, która następnie wyznaczała kierunek jego działalności pisarskiej. Warto w tym miejscu wspomnieć, że Witold Doroszewski zaproponował w ogóle nazywać gwarę warszawską *wiechem*, za sprawą Wiecheckiego, który ją upowszechnił (Doroszewski 1948: 11). Artykuły prasowe stanowiły również podstawę powstania

niezwykle cennego z perspektywy lingwistycznej *Słownika gwary warszawskiej XIX w.* Bronisława Wieczorkiewicza (Wieczorkiewicz 1966) i innych jego opracowań. Nie sposób nie wspomnieć o piewcach gwary, wykorzystujących w swoich utworach „syreni zaśpiew” – Stanisławie Grzesiuku, Leopoldzie Tyrmandzie, Julianie Tuwimie w *Kwiatach polskich* i innych.

Swoje rozważania nt. gwary warszawskiej w XXI w. rozpocznę ciekawym opisem/oceną jej stanu faktycznego w publikacji *Olgierda Budrewicza Słownik Warszawski*. Autor słownika we wstępie definicji terminu *gwara warszawska* zostawił dopisek: „której już nie ma”. Dalszy opis można interpretować poniekąd jako wyraz swoistej nostalgii za gwarą warszawską: „Kiedyś śpiewano: «Gdy zagrają tango, tango szemrane/W trumnę szarpane te/To faktycznie, owszem, nogi się proszą/Same poniosą mnie». A dzisiaj? Dzisiaj byłoby to w połowie po angielsku i w rytmie techno” (Budrewicz 2011: 121). W dalszych rozważaniach postaram się nakreślić stan i miejsce dzisiejszej gwary warszawskiej.

Gwara warszawska współcześnie

Wykorzystywanie środków gwary warszawskiej współcześnie można obserwować na wielu płaszczyznach działalności kulturalno-społecznej człowieka. Pasjonaci tej historycznej gwary posilkują się jej zasobami we własnej twórczości. Znanym przedstawicielem, nazwijmy to, młodego pokolenia twórców w gwarze warszawskiej są m.in. Przemysław Śmiech oraz rysowniczką i tłumaczką Maria Bulikowska, autorka *Jak bum cyk cyk. Powiedzonka warszawskiej* (Bulikowska 2015) oraz *Małej książki o gwarze warszawskiej* (Bulikowska 2013). Nie można zapominać tu o innych autorach, którzy poświęcają swoje opracowania Warszawie w perspektywie historycznej i współczesnej. Mam tu na myśli chociażby *Legandy Warszawskie*, wydane przez Muzeum Warszawy, które, niestety, spisane zostały językiem normatywnym, jednakże wskazują na związek emocjonalny ich twórców ze stolicą i wyrażają potrzebę tworzenia tego typu publikacji (Odnous, Zdanowska, Pawliński 2022). W zakresie tekstów, w których bezpośrednio pojawiają się elementy historycznej gwary, wyróżniają się felietony Przemysława Śmiecha, które publikowane są na jego fanpage’u na Facebooku – *Mowa z Grochowa*; notabene cieszy się on sporą popularnością (ponad 4100 obserwujących) oraz w formie książki (Śmiech 2014; 2019). Cechują się one swoistym językiem zawierającym elementy historycznej gwary (nawiązania do elementów fonetycznych i strukturalno-leksykalnych), a także innowacjami – tworzeniem nowych jednostek na bazie chociażby j. angielskiego i nie tylko. Felietony dodatkowo nie są pozbawione typowych dla historycznych warszawiaków żartów i wszechobecnego dowcipu. Podczas pracy nad artykułem zainteresował mnie warsztat autora, który, co istotne, nie jest rodowitym warszawiakiem, dlatego też zwróciłem się bezpośrednio do niego z następującym pytaniem:

Interesuje mnie sfera języka Pana felietonów. Mianowicie czym się Pan posiłkuje, pisząc je? Są w nich, wiadomo, elementy gwary warszawskiej jak i innowacje. Czy korzysta Pan z Wiecha// Słownika Wieczorkiewicza? Jak po prostu wygląda Pana warsztat pisarski?

W odpowiedzi na tak postawione zapytanie rozpoczął żartobliwie, gwarowo: *Serwus, pardons za obsuwe* i kontynuował:

Tak, korzystam ze słownika Wieczorkiewicza i z Wiecha, ale nie tylko. Na swój użytek zrobiłem sobie swój słownik. Tam wrzucam słówka, o których sądzę, że mogą mi się przydać. Korzystam też z innych pisarzy: Grzesiuk, Marek Nowakowski. Korzystam też z tekstów piosenek warszawskich,

tu książka Wieczorkiewicza o balladach podwórzowych i śpiewnik Wielanka. Staram się tak pisać, żeby czytelnik nie musiał korzystać ze słownika, więc jeśli pada słowo trudniejsze tłumaczę je od razu w opowiadaniu. Na przykład ktoś mówi, że jadł kadryła, rozmówca go pyta: Czyli co?, czyli czarny salceson. Chętnie korzystam z innych cech gwary warszawskiej, czyli zdrobnień, aków, przekręceń wyrazów czy błędów gramatycznych.

Z przytoczonej odpowiedzi jasno wynika, że gwara warszawska autora jest „nabyta”, o ile można w ogóle użyć takiego sformułowania, gdyż w mojej ocenie byłoby niezwykle karkołomnym zadaniem nauczyć się od zera gwary miejskiej, funkcjonującej dziś fragmentarycznie, zwłaszcza na płaszczyźnie fonetycznej, w sytuacji braku jej bezpośrednich nosicieli. Potwierdzeniem tego są również słowa o tworzeniu słowniczka na własne, twórcze potrzeby. Ciekawym zabiegiem, polegającym poniekąd na kontakcie edukacyjnym pomiędzy autorem a czytelnikiem, jak wskazał sam P. Śmiech, jest tłumaczenie niektórych jednostek bezpośrednio w tekstach mogących być niezrozumiałymi. Z jednej strony autor sam nauczył się leksyki gwary warszawskiej, z drugiej – uczy czytelnika. Zarówno samą twórczość jak i poniekąd dydaktykę „gwary”, zwłaszcza w jej aspekcie leksykalnym, można traktować jako próbę reaktywacji jej elementów w języku codziennym czytelników. Zakładać można, że niektóre wyuczone słowa i wyrażenia mogą funkcjonować jako bon moty i stanowić w ocenie nadawców komunikatów środek kreatywny i niespotykany wśród ich interlokutorów. W perspektywie językoznawczej, przykład twórczości P. Śmiecha taktować jednak należy jako połączenie stylizacji na gwara warszawską i jej nowej kreacji.

Kolejnym propagatorem gwary warszawskiej, nie w sferze twórczej, a historycznej jest współcześnie varsavianista Janusz Dziano. Prowadzi on m.in. fanpage na Facebooku *Jestem z Woli*, bierze udział w seminariach i spotkaniach, a także jest członkiem Stowarzyszenia Gwara Warszawska. Ważnym jego osiągnięciem jest opublikowana w 2019 roku pod patronatem Stowarzyszenia pozycja *Ech, Panie Wiech* (Dziano, Koper 2019), której jest autorem tekstu głównego. Poświęcona jest życiu i twórczości S. Wiecheckiego, która przeplata się z życiem ówczesnej stolicy. Odnajdziemy tam również wiele historycznych fotografii z życia kulturalnego Warszawy.

Ważne działania propagujące gwara podejmuje wspomniane Stowarzyszenie Gwara Warszawska, która jest obecna nie tylko w sferze wirtualnej. Zadania Stowarzyszenia zostały sformułowane na stronie internetowej następująco: „Chcemy zainteresować warszawiaków, zarówno tych rodowitych, jak i «flancowanych», gwara warszawską. Ocalić od zapomnienia język Warszawy, pokazać, że «warszaska nawijka» zasługuje na uwagę” (Stowarzyszenie Gwara Warszawska 2016). Wśród podejmowanych przez nie akcji nie sposób wymienić tu wszystkich. Skupię się na tych największych:

- prowadzenie strony internetowej i fanpage’u na Facebooku – promowanie akcji, urywki historycznej gwary warszawskiej, słowniczek internetowy gwary;
- turniej wypowiedzi satyrycznej o laur Wiecha – prowadzony w duchu warszawskiego folkloru i gwary warszawskiej; do dziś odbyło się sześć edycji;
- organizacja i współprowadzenie przez członków Radosława Potraca i Janusza Dziany XXXI Seminarium Warszawskiego w 2024 r., pt. „*Chociaż było po alfabecie, wszyscy, jak to u nasz, czekali do ostatniego dnia...*”. *Gwara warszawska*, w którym również jako ekspert wystąpiła prof. Monika Kresa z UW; zostały tam przedstawione cechy ogóle gwary i ich realizacja, a także elementy kulturowe i tożsamościowe;
- organizacja lekcji gwary warszawskiej, m.in. *Jak mówi cwaniak warszawski? Gwara warszawska dla kjalniaków* (Jak mówi cwaniak warszawski?) wraz z Muzeum Powstania Warszawskiego

i Instytutem Stefana Starzyńskiego; tu szczególną rolę odgrywa prezes Stowarzyszenia R. Potrac, który podobnie jak P. Śmiech nie jest rodowitym warszawiakiem;

- partnerstwo w organizowanym od 2016 roku Festiwalu S. Grzesiuka, w którym elementy gwary warszawskiej odgrywają znaczącą rolę; wywnioskować można to z samych nazw wydarzeń: spektakl *Ferajna* wystawiany przez TeatrBAZA na podstawie Grzesiukowego *Boso, ale w ostrogach*; *Alegancko* i z faszonem – warsiaski korowód do Parku Sieleckiego czy występy Justyny Jary i Aleganckiej Kapeli, którzy w swojej twórczości balladowej: „Jak niegdyś Stanisław Grzesiuk, w autorskich utworach ukazują stolicę poprzez dawne i współczesne dzielnicowe opowieści” (Justyna Jary i Alegancka Kapela).
- współorganizacja konkursu o spersonalizowaną kartę miejską Klawego Warszawiaka; konkurs polegał na odgadnięciu znaczeń słów z gwary warszawskiej i odpowiedzi na pytanie: Dlaczego Warszawa jest klawą? – możliwe jest więc łączenie promocji miasta wraz ze wspomnieniami gwary warszawskiej.

Jak wynika z powyższego zestawienia, działalność Stowarzyszenia jest bardzo rozległa. Włącza się ono w wiele akcji, a części jest głównym pomysłodawcą. W przyszłości warto byłoby z punktu widzenia socjolingwistycznego i kulturowego dowiedzieć się więcej o funkcjonowaniu tej jednostki, a zwłaszcza: kim są głównie uczestnicy tych spotkań, warsztatów i lekcji, jaki jest ich wiek, skąd zainteresowanie gwarą, jaki jest zasięg ich oddziaływania i wreszcie czy i w jaki sposób wykorzystują oni gwarę w codziennym życiu? Jak można wnioskować z nagrania spotkania Seminarium Warszawskiego, sale są „pełne”, a wiek uczestników jest różny.

W zakresie wskazanej działalności Stowarzyszenia istotne są również wypowiedzi jego członków nt. współczesnego statusu gwary. Podczas Seminarium Warszawskiego R. Potrac tak odniósł się do tego, czym gwara jest:

Gwara to temat szerszy. Trwają usilne prace z Urzędem Miasta w kontekście potraktowania jej jako niematerialnego dziedzictwa kulturowego. To nie sam język, ale również zachowanie... system kulturowo-językowo-zachowaniowo-różny. Gwara miała w sobie moc.

Swoje zdanie wyraził również J. Dziano: „gwara to charakter, warszawski humor. Te elementy zamykały się ze sobą, były ze sobą wspólne”. Z przytoczonych wypowiedzi jasno wynika, że gwara warszawska w aspekcie funkcjonalnym nie jest środkiem codziennej komunikacji warszawiaków. Bardzo trafnym wydaje się określenie jej jako niematerialne dziedzictwo kulturowe.

Kolejnym, niezwykle ważnym przedsięwzięciem mającym na celu promocję gwary warszawskiej i Warszawy historycznie jest zapoczątkowany w 2010 roku projekt *Praga Gada*. Autorzy zarejestrowali rozmowy z seniorami z warszawskiej Pragi (rozmowy te są dostępne na platformie internetowej) i zaadoptowali je na język komiksu. Dostępne są również materiały nie tylko dźwiękowe, także wideo. Oprócz historii żyjących warszawiaków, przedstawionych w postaci komiksu, autorzy dokonali również adaptacji wybranych felietonów S. Wiecheckiego – *Praga Gada Wiechem* (do dziś ukazały się trzy serie). Co ciekawe, mają oni świadomość, że dla współczesnego czytelnika gwara warszawska może stanowić problem w zakresie jej zrozumienia, co wyrażone zostało w opisie publikacji: „Dla czytelników zaś wyzwaniem będzie zmierzenie się z gwarą warszawską, którą posługują się bohaterowie” (Komiks

Wiechem dwa!, Praga Gada). Można pokusić się o stwierdzenie, że informacja o istnieniu tego projektu przekroczyła granice Polski, gdyż w br. w czeskim radiu – Český rozhlas Radiožurnál można było usłyszeć audycję poświęconą prezentacji założeń przedsięwzięcia oraz stolicy Polski w perspektywie historycznej (I Polsko má svou Prahu 2024).

Urbanonimia Warszawy

Jednym z elementów nawiązujących dziś do gwary warszawskiej mogą być urbanonimy w obrębie tkanki miejskiej stolicy. Należą do nich nazwy takich miejsc w przestrzeni onimicznej Warszawy, jak np. Klawa księgarnia na Pradze; Klawa Szama (restauracja). Niestety są już dziś zamknięte. Inaczej ma się sprawa, jeżeli chodzi o nazewnictwo innych obiektów przestrzeni miejskiej, tych z nadania administracyjnego. Wyróżnić w tym zakresie można dwa typy obiektów miejskich: ulice oraz parki/skwery: Skwer Gwary Warszawskiej, Park im. Stefana Wiecheckiego „Wiecha”; Pasaż Stefana Wiecheckiego „Wiecha”; Ulica Stanisława Grzesiuka, Ulica Bronisława Wieczorkiewicza czy targowisko Bazar Różyckiego. Interesująca jest jeszcze jedna nazwa ulicy Warszawy – Teofila Piecyka – bohatera felietonów Wiecha. Dalej, nieoficjalne nazwy samej stolicy, które, co prawda nie są bezpośrednio elementem gwarowym, ale ukazują poniekąd silną więź emocjonalną warszawiaków ze stolicą (podobnie jak w relacjach międzyosobowych), np.: Syreni Gród; Gród nad Wisłą. Widoczne one są w przestrzeni miejskiej Warszawy, zwłaszcza w formie graffiti/murali (w tym wypadku powiązane dodatkowo z motywami klubu sportowego Legia Warszawa), zob. poniższe fotografie:

Obraz 1. Graffiti „Syreni gród” przy ul. Kędzierskiego, autor: Piotr Baczewski

Obraz 2. Graffiti na Bemowie, autor: jancio

Zainteresowanie nazwami miejskimi stolicy i kreatywność językowa jej mieszkańców jest żywe w zakresie nazw nieoficjalnych, czego dowodem jest zorganizowany w 2023 przez Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego konkurs *Mapa warszawskich nazw*, którego celem było „wskazanie nazwy identyfikującej dowolny obiekt warszawski, która nie pozostawia nas obojętnymi (wywołuje wspomnienia, emocje, wzbudza ciekawość itp.), oraz uzasadnienie wyboru” (Zwycięzcy konkursu „Mapa warszawskich nazw” 2023). Do rywalizacji zostało nadesłanych 130 zgłoszeń. Wśród nich pojawiły się nieoficjalne urbanonimy, które były przeze mnie rejestrowane wcześniej m.in. *Toporki* (Siekierki) oraz *Pekin* (Pałac Kultury i Nauki)¹. Zaskakująca jest nazwa *Pekin*, która nominowała blok mieszkalny na Warszawskiej Pradze, a w 2023 r. była zgłoszona jako nominacja PKiN. Mamy tu zatem do czynienia z ciekawym zjawiskiem w nieoficjalnej urbanonimii – bezpośrednią importacją danej jednostki do oznaczenia innego obiektu, co też, dodatkowo, ukazuje specyfikę nazw nieoficjalnych – nietrwałość i możliwość importacji.

Podsumowując zagadnienie urbanonimii Warszawy, należy wskazać, że nazwy te – zarówno wariantie oficjalnym, jak i nieoficjalnym – pełnią bardzo ważną rolę w życiu warszawiaków, są jednym z elementów, w których „wyraża się” społeczność miejska w danej przestrzeni (por. Kaltenberg-Kwiatkowska 2011: 139). Jak wskazywała wybitna onomastka Kwiryna Handke: „Nazewnictwo miejskie jest zbiorem bogatym i różnorodnym, o długotrwałej historii. Tym samym stanowi niezwykle cenne świadectwo terytorialnego rozwoju miasta oraz dziejów jego przestrzeni społecznej” (Handke 1998: 8). W mojej ocenie, urbanonimy warszawskie niewątpliwie pełnią taką rolę. Warto również dodać, że warianty urzędowe, odnoszące się bezpośrednio do gwary warszawskiej czy jej twórców, nie są przypadkowe, a ich istnienie wynika z działań zaangażowanych osób, np. *Skwer Gwary Warszawskiej* z inicjatywy Stowarzyszenia (*Skwer Gwary Warszawskiej* coraz bliżej 2024).

¹ Nazwy te pojawiły się w zgromadzonym przeze mnie materiale empirycznym do artykułu wydanego w 2018 roku (Juszczak 2018).

Podsumowanie

Konkludując, chciałbym odnieść się do pytania postawionego na początku: czym jest gwara warszawska w perspektywie historycznej, a czym dziś? Niewątpliwie nie jest dzisiaj środkiem komunikacji codziennej warszawiaków, co należy wyraźnie podkreślić, choć jej elementy mogą występować w minimalnym stopniu, okazjonalnie. Podobna sytuacja nie dotyczy wyłącznie gwary warszawskiej, a i innych dialektów miejskich, np. Poznania, Lwowa czy Brna². Usłyszeć ją można zwłaszcza na spotkaniach i wydarzeniach, które zostały przeze mnie zaprezentowane i omówione. Społeczność, która „żyje” gwarą warszawską, może być potraktowana jako przykład grupy rodzimej, zasadzającej się na kontraście swój vs. obcy, gdzie podział ten, jak wskazywał Roman Gawarkiewicz na podstawie różnych badań socjologiczno-językowych, „jest warunkiem koniecznym i niezbędnym dla procesu samookreślenia się, kształtowania tożsamości, poczucia spójności, solidarności i emocjonalnej stabilności grupowej” (Gawarkiewicz 2019: 10). Z pewnością gwara warszawska dziś pełni taki determinant społeczno-kulturowy wśród jej pasjonatów. Poszczególne jej elementy są również przykładami opisywanych przez etnolingwistykę kulturemów³, w węższej sferze pojęciowej – nienarodowej, a lokalnej (terytorialnej, ograniczonej, choć wschodzącej ponad granice – np. cwaniak warsiaski), składających się na historyczny autostereotyp warszawiaka⁴.

W mojej ocenie, gwarę warszawską należy traktować dodatkowo jako determinant tożsamości regionalnej, lecz nie w pełnym tego określenia zakresie, ze względu na dzisiejsze uwarunkowania demograficzne Warszawy i dodatkowe procesy szersze – wszechobecną globalizację. Jednakże globalizacja i dynamiczna sytuacja demograficzna Warszawy nie pozbawią gwary warszawskiej takiego miana. O podobnej sytuacji hantecu pisała w swoim czasie Maria Krčmová:

Fenomenální je na něm to, že se v situaci dnešní globalizace světa rozvíjí, prohlašuje svou specifičnost, plní stále funkci jazyka sjednocujícího dnes již velmi početné společenství obyvatel města, připojuje k němu nové lidi, identifikuje Brňana a Brňan se ochotně identifikuje s ním. (Krčmová 2005: 97)

Ciekawym wydaje się zatem przeprowadzenie ogólnych badań socjologicznych i socjolingwistycznych, które pozwoliłyby określić, czy gwara warszawska w ogóle istnieje w świadomości warszawiaków, czy również jak hantec⁵ zyskuje nowych „użytkowników” i zwolenników, a także przez jej pryzmat ocenić przywiązanie warszawiaków do ich małej ojczyzny.

Trudno wyobrazić sobie również dziś reaktywację tej odmiany języka do postaci środka codziennych kontaktów warszawiaków, z tego powodu, że m.in. duży procent mieszkańców Warszawy stanowi ludność nieautochtoniczna, a XXI-wieczne migracje społeczne są rzeczą powszechną, co znajduje swoje potwierdzenie nawet w faktach językowych polszczyzny. Popularne w swoim czasie

-
- 2 Warto dodać, że podobne działania promocyjne obserwuje się również w dialektach terytorialnych, czego przykładem może być chociażby gwara cieszyńska (zob. Bogoczová, Bortliczek 2023).
 - 3 Termin ten rozumiem za Alicją Nagórko – „ważne dla samoidentyfikacji jakiejś społeczności słowa klucze, charakteryzujące zarówno jej stosunek do tradycji, dziedziczonych wartości, jak i radzenie sobie z czasem terażniejszym, aktualne przeżywanie świata” (Nagórko, Łaziński, Burkhardt 2004: XIX).
 - 4 Maciej Rak twierdzi, że kulturemy w ujęciu etnolingwistycznym składają się na autostereotyp. Do ich zasobu włącza m.in.: nazwy wartości, narodową topografię oraz wykładniki tożsamości kulturowej (Rak 2015: 313).
 - 5 Przedwojenny socjolekt grupy społecznej mieszkającej w Brnie – brneńskiej plotny, którego elementy są współcześnie wykorzystywane w stylizacjach literackich, a także w przestrzeni miejskiej Brna (reklamy, plakaty itp.). Jest, jak pisała Maria Krčmová, swoistym reprezentantem miasta Brna (zob. Krčmová 1995).

pojęcie tzw. *słoika*, z definicji odnosi się przede wszystkim do osób wybierających na swoje nowe miejsce zamieszkania Warszawę⁶. Dużym zaskoczeniem jest, że kultywacją i reaktywacją zajmują się w dużej mierze nierodowici warszawiacy, a najbardziej zasłużeni w tej kwestii, jak m.in R. Potrac, mówi po prostu: „zakochałem się w gwarze”. Niewątpliwie powinna ona zostać uznana za element niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Bibliografia

- Bieńkowska, Danuta, Marek Cybulski, Elżbieta Umińska-Tytoń (2007) *Słownik dwudziestowiecznej Łodzi (konteksty historyczne, społeczne, kulturowe)*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bogoczová, Irena, Małgorzata Bortliczek (2023) „Amatorskie promowanie gwary cieszyńskiej (wybrane formy, strategie, rozwiązania)”. [W:] *LingVaria*, 2 (36); 209–223.
- Budrewicz, Olgierd (2011) *Olgierda Budrewicza Słownik Warszawski*. Warszawa: BOSZ.
- Bulikowska, Maria (2013) *Mała książka o gwarze warszawskiej*. Warszawa: Babaryba.
- Bulikowska, Maria (2015) *Jak bum cyk cyk. Powiedzonka warszawskie*. Warszawa: Babaryba.
- Doroszewski, Witold (1948) *Rozmowy o języku*. Warszawa-Kraków-Białystok: Radiowy Instytut Wydawniczy.
- Dubisz, Stanisław (red.) (2018) *Wielki słownik języka polskiego PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dyszak, Andrzej (2007) „Gwara miejska wśród odmian języka polskiego”. [W:] Henryka Sędziak, Małgorzata Dajnowicz (red.) *Nazwy terenowe i nazewnictwo miejskie Mazowsza i Podlasia*. Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów; 135–243.
- Dyszak, Andrzej (2015) *Gwara miejska bydgoszczan*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Dziano, Janusz, Danuta Koper (2019) *Ech, Panie Wiech*. Warszawa: Białostockie Zakłady Graficzne S.A.
- Furdal, Antoni (1966) „Podział polskich dialektów miejskich”. [W:] *Rozprawy Komisji Językowej WTN*, (6); 155–161.
- Gawarkiewicz, Roman (2019) „Inny’ i ‘obcy’ w pamięci zbiorowej Polaków i Niemców”. [W:] Bogumił Gasek, Bartosz Juszcak (red.) *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Monografia I*. Siedlce: Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich; 9–24.
- Gruchmanowa, Monika, Bogdan Walczak (red.) (1999) *Słownik gwary miejskiej Poznania*. Poznań, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Handke, Kwiryna (1998) *Słownik nazewnictwa Warszawy*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Juszcak, Bartosz (2018) „Nieoficjalne urbanonimy Brna na tle podobnych nazw Poznania i Warszawy (rekonesans badawczy)”. [W:] *Bohemistyka*, (1); 61–75.
- Juszcak, Bartosz (2021) *Językowo-kulturowy obraz przestrzeni miejskiej. Polsko-czesko-rosyjskie diachroniczne studium konfrontatywne*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Kurkowska, Halina (1981) „Próba charakterystyki socjolingwistycznej współczesnego języka polskiego”. [W:] Halina Kurkowska (red.) *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień*. Warszawa: PWN, 7-46.
- Kaltenberg-Kwiatkowska, Ewa (2011) „O oznaczaniu i naznaczaniu przestrzeni miasta”. [W:] *Przegląd Socjologiczny*, (60); 135–165.

6 Por. „Osoba pochodząca z prowincji a mieszkająca w wielkim mieście, najczęściej Warszawie” (Słoik – Miejski słownik slangu i mowy potocznej).

- Krčmová, Marie (1995) „Hantýrka jako jazykový reprezentant města“. [W:] P Sborník přednášek z 5. konference o slangu a argotu v Plzni. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni; 48-52.
- Krčmová, Marie (2005) „Hantec jako fenomén dnešních dnů“. [W:] *Profesor Lumír Klimeš jubilující*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni; 91–98.
- Nagórko, Alicja, Marek Łaziński, Hanna Burkhardt (2004) *Dystynktywne słownik synonimów*. Kraków: TAIWPN Universitas.
- Nietyksza, Maria (1971) *Ludność Warszawy na przełomie XIX i XX wieku*. Warszawa: PWN.
- Odnous, Julia, Anna Zdanowska, Wojciech Pawliński (2022) *Legends warszawskie. Antologia*. Warszawa: Muzeum Warszawy.
- Oowski, Błażej (2018) „Gwary słowiańskie w nowym środowisku komunikacyjnym – Internet“. [W:] Zbigniew Greń (red.) *Z polskich studiów slawistycznych Językoznawstwo*, seria 13, t2. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM; 223–232.
- Przybylska, Renata, Donata Ochmann (red.) (2017) *Powiedziane po krakowsku*. Kraków: Libron.
- Piotrowicz, Anna, Małgorzata Witaszek-Samborska (2016) „Gwara miejska Poznania w przestrzeni publicznej jako narzędzie wzmacniania poczucia lokalnej tożsamości“. [W:] *Poradnik Językowy*, 739 (10); 20–32.
- Rak, Maciej (2015) „Co to jest kulturą?“ [W:] *LingVaria*, X 2(20); 305–316.
- Śmiech, Przemysław (2014) *Mowa z Grochowa*. Warszawa: Agencja Wydawniczo-Reklamowa Skarpa Warszawska.
- Śmiech, Przemysław (2019) *Na drugie nóżki. Mowa z Grochowa raz jeszcze*. Warszawa: EKBIN Studio PR.
- Хобзей Наталя, Сімович Ксеня, Ястремська Тетяна, Дидик-Меуш Ганна (2009) *Лексикон львівський: поважно і на жарт*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. [Hobzej Natalâ, Simovič Ksenâ, Āstrem's'ka Tetâna, Didik-Meuš Ganna Hobzej (2009) *Leksikon l'viv's'kij: поважно і на жарт*. L'viv: Ін-т українознавства ім. І. Крип`âкевича].
- Wieczorkiewicz, Bronisław (1966) *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku*. Warszawa: PWN.

Źródła internetowe

- „I Polsko má svou Prahu“. Z varšavských Stínadel se ale pomalu stává lukrativní rezidenční čtvrť. (2024). Retrieved from: <https://radiozurnal.rozhlas.cz/i-polsko-ma-svou-prahu-z-varsavskych-stinadel-se-ale-pomalu-stava-lukrativni-9159475> on 18 June 2024.
- „Jak mówi cwaniak warsiaski? Gwara Warszawska dla klajniaków“. Retrieved from: <https://www.facebook.com/1944pl/videos/jak-m%C3%B3wi-cwaniak-warsiaski-gwara-warszawska-dla-klajniak%C3%B3w/588773455098697/> on 20 May 2024.
- „Seminarium Warszawskie: Cechy gwary warszawskiej i ich realizacja w filmach i serialach fabularnych“ (2024). Retrieved from: <https://pl-pl.facebook.com/muzeum.warszawy/videos/seminarium-warszawskie-cechy-gwary-warszawskiej-i-ich-realizacja-w-filmach-i-ser/1556821441759556/> on 20 May 2024.
- „Skwer Gwary Warszawskiej coraz bliżej“. Retrieved from: <https://wola.um.warszawa.pl/-/skwer-gwary-warszawskiej-coraz-blizej> on 20 May 2024.
- „SłoiK-Miejski słownik slangu i mowy potocznej“. Retrieved from: <https://www.miejski.pl/slowo-S%C5%82oiK> on 10 June 2024.
- „Justyna Jary i Aleancka Kapela“. Retrieved from: <https://justynajary.pl/aleancka-kapela> on 20 May 2024.
- „Komiks Wiechem dwa! Praga Gada“ (2019). Retrieved from: <https://pragagada.pl/2019/01/18/komiks-wiechem-dwa/> on 18 June 2024.
- Stowarzyszenie Gwara Warszawska (2016). Retrieved from: <http://new.gwara-warszawska.waw.pl/> on 5 Nov. 2020.

Zwycięzcy konkursu „Mapa warszawskich nazw” (2023). Retrieved from: <https://www.uw.edu.pl/zwyciezcy-konkursu-mapa-warszawskich-nazw/> on 25 May 2024.

446

Graffiti

Syreni Gród. Retrieved from: <https://jancio.flog.pl/wpis/4845629/syreni-grod> on 05 May 2024.

Graffiti „Syreni gród”. Retrieved from: <https://www.warszawa.pl/sposob-na-dekomunizacje/800-ul-kedzierskiego/> on 18 March 2024.

Received:
21.06.2024
Reviewed:
05.07.2024
Accepted:
21.08.2024